

Ключови думи:

ЛГБТИК+ права,
декриминализиране на
хомосексуалността, права
на сексуални малцинства
през XIX и XX в.

Keywords:

LGBTIQ+ rights,
Decriminalisation of
Homosexuality, Sexual
Minority Rights in the 19th
and 20th Centuries

Filip Samuilov

Legal and Historical Overview of LGBTIQ+ Rights in the 19th and 20th Centuries on the Territory of the Republic of Bulgaria

The aim of this study is to challenge the stereotypes that non-heterosexual orientation and various gender identities are not manifestations of either a “decadent West” or a passing trend. On the contrary, heterosexism and homophobia intensified and became dominant doctrines during the 19th and 20th centuries, even in societies where same-sex relationships were not initially criminally persecuted. In my legal-historical analysis, I focus not only on the period after the restoration of Bulgarian statehood following the adoption of the First Constitution in 1879 but also on the time before that, when Bulgarian society existed within the boundaries of the Ottoman Empire during the Tanzimat era. An important moment for the analysis is the decriminalisation of same-sex relationships in 1858 in the Ottoman Penal Code. I will also provide examples from the development of Bulgarian criminal law, which often included provisions criminalising sexual contacts between individuals of the same sex.

Филип Самуилов

Filip Samuilov, Ph. D.
student in the
Law Department of
New Bulgarian University.
e-mail: filip.samuilov13@gmail.com

Areas of interests:
Constitutional Law,
Human Rights Law,
Public International Law.

<https://doi.org/10.33919/yldnbu.23.12.8>

Филип Самуилов

Правно-исторически преглед на правата на ЛГБТИК+ през XIX и XX век на територията на днешна Република България

Целта на това изследване е да разруши стереотипите, че нехетеросексуалната ориентация и различните видове джгендър идентичности не са проява на „упадъчния Запад“¹ или „нова мода“. Напротив, хетеросексизмът и хомофобията се засилват и стават водещи доктрини през XIX и XX в. дори в общества, в които еднополовите отношения не са били наказателно преследвани (първоначално). В правно-историческия си анализ се фокусирам не само в периода след възстановяването на българската държавност след приемането на Търновската конституция през 1879 г., но и върху времето преди това, когато българската общност е живяла в пределите на Османската империя по времето на Танзимата (Реорганизацията). Важен момент за анализа е декриминализирането на еднополовите отношения през 1858 г. в Османския наказателен кодекс². Ще разгледам и примери от развитието на българското наказателно право, което в голяма част от своето съществуване е включвало състави, криминализиращи сексуалните контакти между лица от един и същи пол.

¹ Упадъчният Запад (Decadent West) е понятие, което в своя широк смисъл се свързва с „разбиването“ на „традиционните ценности“ като патриархата, разположеното семейство и др. В българския наратив темата придоби всеобща популярност и достигна своята кулминация след Решение № 13/2018 г. и Решение № 15/26.10.2021 г. на Конституционния съд на РБ. В обобщение на тези две решения, КС отрича всеобщите принципи за защита на правата на човека в полза на „традиционни ценности“, които „оформят“ националната конституционна идентичност и бранят както КРБ, така и обществото от *девиантните западни теории и идеологии*. Абсурдността на решенията на КС, противопоставящи се на правата на човека и конкуренцията им с националната конституционна идентичност трябва да бъдат разглеждани в отделно изследване.

² С изписване с лат. транслитерация – *Qanun al-jaza' al-Humayuni*. В българската правна наука изписването на нормативния акт има няколко вариации: Имперски наказателен закон, Турски наказателен закон и др. Съгласен съм с изписването на Османския наказателен кодекс (ОНК) като „Имперски наказателен закон“, но в никакъв случай с варианта „Турски наказателен закон“ поради стеснителното значение при въвеждането на понятието „турски“. Макар и да са представлявали най-голямата етническа група в Османската империя, неточно е свеждането на този нормативен акт само до този етнос.

Правно-историческият преглед на ЛГБТИК³ през XIX и XX в. на територията на днешна Република България се разделя на три основни периода, които (де)криминализират еднополовите отношения. Първият, от началото на XIX в., включва приемането на три Османски наказателни кодекса през 1840, 1851 и 1858 г. Вторият период, в края на XIX в., съответства на съставянето на Наказателния закон от 1896 г. Накрая, третият период, през средата и втората половина на XX в., включва приемането на Наказателните кодекси от 1951 и 1968 г.

Декриминализация на хомосексуалните отношения в Османската империя

Към края на XIX в. османците преминават през цялостна реформа на наказателната система, като възприемат принципи и текстове от френския Наказателен кодекс от 1810 г.⁴ С приемането на Отоманския наказателен кодекс (ОНК) през 1858 г.⁵ се въвежда разпоредба, декриминализираща хомосексуалността:

Член 202 – Лицето, което се осмели да извърши публично гнусно деяние, противоречащо на скромността и чувството за срам, се наказва със затвор от три месеца до една година и се налага глоба от един меджидиев златен грош до десет меджидиеви златни гроша.

В действителност това представлява частична декриминализация, която се свежда до легализиране на лични⁶ полови контакти от лица от един и същи пол. Преди 1858 г. съществуват два други османски наказателни кодекса (1840 г. и 1851 г.), в които не се споменава за еднополови контакти по взаимно съгласие (между мъже – което съвременната българска правна наука обособява като „полово сношение“ и между жени – “полово удовлетворение“). В настоящото изследване понятието „сношение“ ще бъде използвано в широк смисъл като „полов акт“⁷, който не се отнася само до сексуалните контакти между мъже.

³ Лесбийки, гейове, бисексуални, транссексуални, интерсекс, куиър.

⁴ Френският Наказателен кодекс от 1810 г. е широко признат за влиянието си върху правната доктрина в цяла Европа.

⁵ Обнародван на 27 юли 1858 г.

⁶ Като „личен“ в изследването ще приема сексуалния контакт между две лица, който не се извършва на открито и/или публично място.

⁷ Достъп до Български тълковен речник: <https://www.t-rechnik.info/>; достъп до Онлайн тълковен речник на българския език: <https://talkoven.onlinerechnik.com/duma/сношение>

Преди декриминализацията, наказанията за „еднополово сношение“ (*liwata*) са зависели от дискрецията на държавата, където са извършвани тези действия. Ханафитската юриспруденция⁸ формулира светските държавни закони за наказанията, вариращи от членовредителство до смъртно наказание; като само ранните ханафитски учители са изключвали смъртното наказание от списъка с наказания за *liwata*. Въпреки това, тези възможности позволяват на кадиите да определят собствено подходящо наказание, тъй като следват ханафитската юриспруденция. Еднополовите връзки и содомията са били считани за престъпления от вида *ta'zir*, които са били оставени на преценката на султана⁹.

Важно е да отбележим, че наказването на еднополовите интимни отношения не се придържа стриктно към класификацията на *liwata*, която съгласно ханафитската правна школа не е част от състава на блудството.

Сюлейман Великолепни, известен същевременно като Законодателя, въвежда последния автентичен наказателен кодекс на Османската империя, в първата половина на XVI в., който за първи път в историята на османското наказателно право изрично споменава содомията/*liwata*/ интимните отношения между лица от един и същи пол. Първият раздел на това законодателство, членове 27, 32, 33 и 35, се отнася за еднополовите сексуални отношения и педерастията.

Член 27. Освен това, ако нечий син се поддаде на педераст – ако [младежът] е пълнолетен, кадията ще накаже младежа строго и за всяко деяние ще се събира глоба от едно акче¹⁰; ако пък не е пълнолетен, баща му ще бъде наказан, защото не го е пазил, но няма да се събира глоба.

⁸ Абу Ханифа (Ebu Hanife – турски ез.), едноименният основател на ханафитската школа, прави аналогия между хомоеротичния анален секс и секса с жени, като стига до заключението, че тъй като мъжкият орган не е проникнал във вулвата, нито едно от лицата не извършва *ḥadd*. Така че, въпреки че сношението между мъже е престъпление в религиозен смисъл, то не е представява *ḥadd*. Вж. повече Ze'evi, D. (2006). Producing desire: changing sexual discourse in the Ottoman Middle East, 1500 – 1900. University of California Press, Berkeley and Los Angeles, p. 55. *Hadd, pl. hudud* – ограничение или забрана. Наказание, определено в Корана и хадисите за прегрешения (престъпления), които се считат за насочени срещу Бога. Шестте престъпления, за които са определени наказания, са кражба (ампутация на ръката), незаконни сексуални отношения (смърт чрез пребиване с камъни или сто удара с камшик), отправяне на недоказани обвинения в незаконен секс (осемдесет удара с камшик), приемане на упойващи вещества (осемдесет удара с камшик), вероотстъпничество (смърт или изгнание) и грабеж на пътя (смърт). Строгите изисквания за доказателства (включително за свители) силно ограничават прилагането на наказанията по *hudud*. Наказанията за всички останали престъпления са оставени на преценката на съда; тези наказания се наричат *ta'zir*.

⁹ Ozsoy, E. C. Decolonizing Decriminalization Analysis: Did the Ottomans Decriminalize Homosexuality in 1858? Journal of Homosexuality. Vol. 68–12 (2021), p. 7.

¹⁰ Сребърна монета, използвана като основна парична единица в Османската империя.

[...]

Член 32. Ако човек, който е със здрав разум [и] пълнолетен, извърши содомия – ако е женен и богат, от него се събира глоба от 300 акчета; от човек в средно положение се събира глоба от 200 акчета; от беден човек се събира глоба от 100 акчета; от човек в по-лошо положение се събира глоба от 50 или 40 акчета.

Член 33. Ако лицето, което извършва содомия, е неженено – от богат човек се събира глоба от 100 акчета, от човек в средно положение – 50 акчета, а от беден човек – 30 акчета,

[...]

Член 35. Ако малки момчета от средите на градските жители или селяни (турци) извършват сексуални действия един с друг, кадията [съдията] ги наказва, от всеки се събира глоба от 30 акчета¹¹.

Въпреки мащабните правни реформи, не се достига до ограничаване на един аспект в османското общество: сексуалното и половото разнообразие, който със сигурност е силно преувеличен от западноевропейски изследователи. Нежеланието на османския законодател да счита тези действия за наказуеми оставя празнина, в която сексуалното разнообразие би могло да бъде юридически толерирано, въпреки че е порицавано като „въпрос между Бога и нарушителя“¹². В сравнителноправен план санкциите за хомоеротични практики между мъже в Османската империя са преобладаващо с паричен характер до средата на XIX в., докато в западна Европа през периода XVI–XIX в. наказанието е било смърт (например в Германия, Англия, Франция, Нидерландия, Испания и др.)¹³. Хетеронормативният наратив, типичен за колониите на западноевропейските държави, навлиза и в Империята след зачестилите пътувания на западноевропейски и османски изследователи в края на XVIII в. и началото на XIX в. Един интересен пример е описан от пътешественика Мехмет Ефенди, който описва европейските представи за „педерастията“ в Османската империя¹⁴. Отрицателното възприятие за Империята от страна на чужденците довежда до хетеросексуализиране на мюсюлманската поезия¹⁵. Изследването

¹¹ Ozsoy, E. C. Op. cit., 8–9.

¹² Hamzić, V. *Islamic Law and the Muslim World. History, Law and Vernacular Knowledge*. I. B. Tauris & Co. Ltd, London, New York, 2016, p. 119.

¹³ Ozsoy, E. C. Op. cit., p. 9.

¹⁴ Hamzić, V. Op. cit., p. 104.

¹⁵ Murray, St. O. *Homosexuality in the Ottoman Empire. Historical Reflections*. Vol. 33, No. 1, *Eighteenth-Century Homosexuality in Global Perspective*, p. 106. <https://www.jstor.org/stable/41299403> [Accessed on 29.6.2024].

на тази поезия като основен литературен жанр в османското общество е важно, тъй като явно доказва наличието на хомоеротични отношения във висшите класове на обществото¹⁶.

Важно е уточнението, че сексуалността и социалният пол¹⁷ с техните значения и съдържание, включително и сексуалните категории – хомосексуалност, хетеросексуалност и бисексуалност – не са универсални, непроменящи се същности на лицата в сферата на личния или семейния им живот, а представляват социални отношения, свързани с променящите се социални, икономически и политически структури. Затова и представата за еднополовите отношения между мъже са имали друго значение в предкапиталистическия период. Това се потвърждава и от други етнографски изследвания на *Burckhart*, *Flaubert* и др.¹⁸. В началото на XIX в. *Burckhart* отбелязва при посещение на друзите¹⁹ и коментира техните „противоестествени наклонности, които са много разпространени сред тях“²⁰. *Flaubert* дава информация от Кайро през 1850 г.: „Тук това е напълно прието. Човек си признава содомията и за нея се говори на масата в хотела. Такива неща се случват само в баните“²¹. *Dunne* споменава, също така, и международната конференция за превенция на сифилиса и венерическите болести, проведена в Брюксел през 1899 г., в чийто доклад за Турция е посочено, че „педерастията е много разпространена в Ориента. Без преувеличение може да се каже, че повечето от хамамите, турските бани, са бордеи за момчета“²².

Примери за това могат да бъдат намери от мисията на египетския шейх Рифа (Sheikh Rifā'a) през 20-те години на XIX в. в Париж. Той е поразен от факта, че „във Франция на хомосексуалността се гледа с ужас и отвращение до такава степен, че когато френски учени превеждат любовни хомосексуални стихове от арабски, те променят мъжкия род с женски“ (Lewis, B. *The Muslim Discovery of Europe*. W.W. Norton & Company, New York, London, 2001) и доказали се изследовател от Викторианската епоха E. J. W. Gibb, който изцяло хетеросексуализира османската поезия в четвъртия и последен (1905 г.) том по история на османската поезия.

¹⁶ Ахмед Недим, най-известният османски поет от XVIII в., специално посвещава хомоеротични поеми на Ибрахим Паша, Велик везир по времето на султан Ахмед III.

¹⁷ Социален пол и джендър са взаимнозаменяеми в настоящото изследване.

¹⁸ Dunne, B. W. *Homosexuality in the Middle East: An Agenda for Historical Research*. Pluto Journals. Arab Studies Quarterly. Vol. 12, No. 3/4, 1990, p. 61.

¹⁹ Друзите са етнорелигиозна арабска общност, изповядваща друзизма. Населяват териториите на днешна Сирия, Ливан, Израел и Йордания.

²⁰ Burckhart, J. L. *Travels in Syria and the Holy Land*. London: John Murray, 1822, p. 202.

²¹ Dunne, B. W. Op. cit., p. 61., cit. Gustave Flaubert trans., Francis Steegmuller, *The Letters of Gustave Flaubert, 1830–1857*. Cambridge: Harvard University Press, 1979, p. 111.

²² Dunne, B. W. Op. cit., p. 8., cit. Professor von Düring, „Prostitution et maladies vénériennes en Turquie?“ Conférence internationale pour la prophylaxie de la syphilis et des maladies vénériennes (Bruxelles, 1899), Vol. I, Part II, 93–98, p. 95.

От друга страна, женските хомоеротични практики (*sihaq, musahaqa*) допълват тези разсъждения. Понеже липсва основният критерий за наличие на сексуалното престъпление за *zina* – пенетрацията на мъжки орган, те са още по-далеч от основната концепция за блудството и наказанието *hadud*. Въпреки че според преобладаващата част от ислямските източници се счита, че деянието трябва да бъде осъдено, не е налице законово наказание за него²³.

Сред еничарите и другите аскери в Османската империя също е разпространено хомоеротично поведение, включващо интимност и сексуални отношения между лица от един и същи пол. Това обаче се е възприемало предимно като форма на „особено поведение“ в по-широката общественост, което е пораждало смесени и сложни реакции²⁴. Едва в един по-късен период, с появата на кючекчиите (*köçekler*, ед. ч. *köçek*) са преодолен класовите бариери сред османците. Интересен факт е, че кючекът, преди да бъде танцуван само от жени, е изпълняван от млади момчета в предпубертета. Този танц е имал широко разпространение както в султанските дворци, така и в градските кръчми до забраната им на публични места през 1857 г. Значението на ориенталския танц и самата дума „*köçek*“ са предмет на изследване и в българската историография. С. Дечев го посочва като „млад танцър, облечен в женски дрехи“, като също така понятието се свързва и със смисъла „транссексуален“ през последните няколко десетилетия²⁵.

В свое изследване Гаврилова установява, че западноевропейски изследователи от времето на просвещението са забелязвали алтернативно сексуално поведение в ориенталските общества²⁶, включително и хомосексуализъм с цялата условност на понятието към днешния контекст. Гаврилова заключава, че „хомосексуализмът като нормално сексуално поведение влиза в турската цивилизация и неизбежно прехвърля рамките на дворците и конаците, излизайки на улицата (...)“²⁷. Важно е да отбележим, че сексуалният живот на българите не е изследван в историографията и етнологията като науки, което затруднява цялостното изследване на ед-

²³ Ze'evi, D. Producing desire: changing sexual discourse in the Ottoman Middle East, 1500–1900. University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 2006, p. 55.

²⁴ Hamzić, V. Op. cit, p. 120.

²⁵ Дечев, С. „Нежности много непонятни...“ Национална идентичност и (хомо)сексуалност в България през 80-те и 90-те години на XIX век. Анамнеза, Год. IV, кн. 2, 2009, с. 261.

²⁶ Гаврилова, Р. Колелото на живота. Всекидневието на българския възрожденски град. С.: УИ „Св. Климент Охридски“, 1999, с. 314.

²⁷ Гаврилова, Р. Цит. съч., с. 314.

нополовите отношения между българи в по-ранен период до XIX в. без наличие на исторически източници и документи²⁸.

Декриминализирането на еднополовите отношения обаче не изключва престъпните състави за сексуални престъпления насочени срещу деца. Така *Панайотов* описва две основни превантивни групи от престъпления: 1) Задяването с неприлични думи на млади момчета и момичета от възрастен човек, се осъждало със „затвор“ – от 1 седмица до 1 месец; и 2) Опипването с ръка на млади момчета и момчета по срамните части на тялото от възрастни хора, вещаещо „затвор“ – от 1 до 3 месеца²⁹. Също така, дегизирането на мъж като жена и влизането му в места, предназначени за посещения и обитаване само от жени, се е наказвало със „затвор“³⁰.

Незначителен е броят на българските академични изследвания, свързани с правата на сексуалните малцинства³¹. Недопустимо е да продължава избягването на този дискурс. Дефицитът на научна литература по тези проблеми подсилва стереотипа, че сексуалните малцинства са „новодошли“, „новопривнесени“ и „новосъздадени“. С оглед на голямото мюсюлманско население през XIX в. на територията на днешна Република България и сходствата с много от другите османски области в югоизточна Европа трябва да се запитаме: какви са били хомосексуалните отношения между мъжете в османска България³² и имало ли е случаи на „заклети девизици“ (sworn virgins – англ. ез., burnesha – албан. ез., вирци-на, мужкобане – сръб. ез.)³³ в планинските райони на северния солунски

²⁸ Вж. повече за семейните и сексуалните взаимоотношения между жените и мъжете в българското общество в пределите на Османската империя в Гаврилова, Р. Цит. съч., 387–395.

²⁹ Панайотов, Н. Наказателното право в Османската империя през XIX век. Варна, 2001, с. 97.

³⁰ Панайотов, Н. Цит. съч., с. 97.

³¹ Тук си позволявам да цитирам наличната юридическа литература от български автори към 17.7.2024 г. без претенция за изчерпателност за всички издания: Копаранов, Х., Р. С., Стоянов, Д. Ц., Ангелова, Б. С., Димитров. Българското наказателно право и ЛГБ хората: анализ на съществуващата уредба и стратегия за изменение. Младежка ЛГБТ организация Действие, 2020; Юрчич, М., М., Писанкърева, Г. В., Филипова. Подкрепа за жертви на анти-ЛГБТ престъпления от омраза: практически наръчник. Ресурсен център Билитис, 2018; Димитров, Б. С. Престъпления от омраза по хомофобски и трансфобски подбуди: наръчник за разследващи органи. Младежка ЛГБТ орг. Действие, 2019.; Любенова, Д. И., Т. Г., Стоянов Анализ на съдебната практика, касаеща правата на ЛГБТИ лица в Република България. Младежка ЛГБТ организация Действие, 2020; Любенова, Д. И., Г. В., Филипова. Наръчник за жертви на престъпления от омраза на основа сексуална ориентация и/или полово идентичност. Младежка ЛГБТ организация Действие 2020.

³² За сравнение има изследвания за хомосексуалните отношения в османска Албания – Murray, S. O. Male Homosexuality in Ottoman Albania. In Murray, St. O., W. Roscoe (1997). Islamic Homosexualities. Culture, History and Literature. New York University Press, 1997, 187–196.

³³ Данни за „заклетите девизици“ има от XIX в. в Манастирския вилает на Османската империя, обхващащ днес пределите на Албания, Косово, Северна Македония и южна Сърбия. Тяхната

вилает? Към 2024 г. липсват интердисциплинарни, но и историографски и антропологични изследвания на български език, които да разглеждат в детайли материята на тези особени случаи. Стриктният нормативен анализ на османското законодателство ни води само до разглеждане на регулирането на личните отношения между лица от един и същи пол и забраната за извършване на сношения на публични места.

Чрез сравнителен анализ на текста на член 202 от ОНЗ от 1858 г., приет като декриминализиращ хомосексуалните отношения, с този на член 216 от Наказателния закон на Княжество България от 1896 г.³⁴, може да се заключи, че един закон, написан 38 г. по-рано, е по-малко репресивен и предоставя повече права на едно сексуално малцинство, макар и само в личен (интимен) характер. В следващата част на изложението анализът е насочен към генеалогичен преглед на хомофобията в българското общество и по-конкретно в българската правна система в периода от създаването на българската държавност.

Макар че съвременната западна хомосексуалност се различава от схващанията за хомосексуалността и хомосексуалната идентичност в Ориента, паралелите с европейския опит предполагат значителна общност в историческите функции на хомосексуалността. Разбирането на големите обществени и структурни промени с „европеизирането“ на Османската империя и появата на „модерни“ държавни системи само могат да помогнат в осмислянето и подобряването на един не толкова изследван период от нашата история.

Появата на „мъжеложството“ в българската правна система през XIX в.

До приемането на първия български Наказателен закон (НЗ) от 1896 г. отчасти на територията на новата българска държава действа Отоманският наказателен кодекс от 1858 г., макар и да не е издаден официален акт за неговото утвърждаване нито от руската гражданска администрация,

същност се характеризира с промяна на джандър ролите като лица, определени като женски пол по рождение, започват да се обличат изцяло в мъжки дрехи, приемат социалната роля на мъжа и никога не се омъжват и нямат деца. Подробно вж. в Dickemann, M. The Balkan Sworn Virgin. A Cross-Gendered Female Role. In Murray, St. O., W. Roscoe Islamic Homosexualities. Culture, History and Literature. New York University Press, 1997, 197–203.

³⁴ Утвърден с указ от 2.2.1896 г., под № 43, обн., ДВ, бр. 40 от 21.2.1896 г.

ното от Народното събрание или правителството³⁵. Възникването на новото наказателно право е част от последователен, но бавен процес. През 1880 г. Обикновеното народно събрание приема *Устав за наказанията, които мировите съдии могат да налагат* (УНМС), следват Закони за допълнение на ОНК³⁶. С Указ № 4 от 17.1.1885 г. на княз Александър I (съкр. Указа – бел. Ф. С.) настъпват промени, които водят до заличаване и промяна на някои от текстовете на ОНК³⁷.

Панайотов посочва какви са били обективните дадености за приложението на ОНК в пределите на новата българска държава от 1878 г. до 1896 г., а именно: 1) липса на нов български наказателен закон; 2) относителна пълнота на ОНК; 3) засилена престъпност както по време на войната, така и след нея; и 4) наличие на подготвени юристи по османотурско право³⁸. Указът дава допълнения за множество членове от глава Втора на ОНК – Престъпления и простъпки срещу личността и предвидените за това наказания³⁹, но не и за член 202⁴⁰. Панайотов пояснява, че деяния, които не са престъпления съгласно ОНК, са в разрез с „налагащите се нови социално-икономически, политически и пр. отношения“ в Княжество България. Като пример бива посочено „многоженството“ при мюсюлманите⁴¹.

Токушев отбелязва, че проектът на първия български наказателен закон на А. Дякович от 1888 г. представлява по своя характер и съдържание нормативен акт, в който намират отражение идеите на класическата

³⁵ Михайлов, Д. Наказателния закон от 1896 г. и съвременното наказателно законодателство. Сто години наказателен закон и актуални проблеми на наказателното законодателство. С., 1996, с. 60. Вж. също Михайлов, Д. Наказателния закон от 1896 г. и съвременното наказателно законодателство. – В: Проблеми на наказателното право. Обща част. С., Сиела, 2007, с. 55.

³⁶ Токушев, Д. Създаване на новобългарското наказателно право (1877–1896). С.: Сиби, 2019, 90–109. Д. Токушев подробно е описал Законите за допълнение на ОНК: Закон за допълнение на турския Наказателен закон за престъпления от частен характер от 1884 г.; Закон за добавка към чл. 58 от Отоманския наказателен закон (Обн., ДВ, бр. 71 от 24.7.1886 г.); Допълнителен отдел към Отоманския наказателен закон – злодеяния и престъпления срещу безопасността на железопътните съобщения от 1890 г.; Закон за допълнителен отдел III (за взятката от Отоманския наказателен закон) (Обн., ДВ, бр. 13 от 18.1.1895 г.).

³⁷ Костадинова, Р. Кодификация на българското наказателно право. С.: НБУ. Юридическо списание на НБУ, 2008/1. Достъпна на адрес [онлайн]: http://eprints.nbu.bg/225/1/R_Kostadinova.pdf

³⁸ Панайотов, Н. Цит. съч., с. 128.

³⁹ Превод мой – Chapter Second. Jinayets and Junhas against persons and the punishments provided therefor: In: Bucknill, J. A. St., H. A. S. Utidjian. The Imperial Ottoman Penal Code. A Translation from The Turkish Text. London: OUP., 1913, p. xvii.

⁴⁰ В Указа изрично са разписани членовете 178, 179, 197, 198, 200, 155, 214 и 215 от ОНК и прибавките към членове 179, 198, 200, 201 и 206. Престъпленията по споменатите състави се преследват само по жалба на потърпевшото лице.

⁴¹ Панайотов, Н. Цит. съч., с. 130.

школа на наказателното право. Дякович използва като основа унгарския Наказателен закон от 1878 г., който нормира злодеянията и престъпленията, и унгарския Наказателен закон от 1879 г., санкциониращ нарушенията (простъпките) – известни още като „кодекса на Чемеги“⁴². Другият акт, на който се позовава, е първоначалният проект за изготвяне на руски наказателен кодекс, в редакцията от 1885 г.⁴³. От особено значение за настоящото изследване е „кодексът на Чемеги“, тъй като посредством него в българската правна система навлиза понятието за „мъжеложството“⁴⁴. Разпоредбите за криминализирането на сексуалните отношения между лица от мъжки пол гласят:

§ 241. Сношение между мъже, както и сношение между мъж и животно, представлява престъпление срещу природата и се наказва с лишаване от свобода до една година.

§ 242. Безразборните престъпления срещу природата се наказват с до пет години лишаване от свобода, ако е извършено между мъже, чрез насилие или заплахи; с доживотен затвор, ако деянието е причинило смъртта на пострадалия⁴⁵.

Българският законодател, взимайки от горепосочения пример, е въвел института на „мъжеложството“ в следния текст:

216. За мъжеложство (педерастия) между лица по-възрастни от шестнадесет години, както и за скотоложство, наказанието е: тъмничен затвор не по-малко от шест месеци.

Обаче за разлика от унгарския законодател, който регламентира максимално наказание от „лишаване от свобода до една година“, родният законодател задава само минимален размер на наказанието. Допълнителен критерий в българския НЗ, който липсва в унгарския НЗ, е възрастта на извършителите на изпълнителното деяние – „по-възрастни от шестнадесет години“.

В своя анализ на чл. 216 от Наказателния закон от 1896 г. *Ников* обръща внимание на *мъжеложството* като „много стар порок“, използ-

⁴² Токушев, Д. Цит. съч., с. 137.

⁴³ Токушев, Д. Цит. съч., с. 143.

⁴⁴ В настоящото изложение се придържам към първото понятие, въведено в българския Наказателния закон, а не неговото взаимозаменяемо название, поставено в скоби „педерастия“, тъй като последното не съответства на етимологическото значение на думата – *παῖδ* (от гр. ез.): *paíd*– (лат. ез.) означава „момче, дете“, а *ἐραστής* (гр. ез.), *erastēs* (лат. ез.) – любов. От друга страна е налице и негативната конотация на самата дума, която в днешен контекст се свързва с дискриминационна реч и реч на омразата.

⁴⁵ Унгарски наказателен закон от 1878 г. – превод мой. Достъпен на 4.7.2024 г. на адрес [онлайн]: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=87800005.TV&txreferer=94500007.TV>

вайки мотиви от Библията⁴⁶. Този „противоестествен порок“ е бил обект на преследване още по времето на християнските императори: император Валентиниан налагал наказание с изгаряне, а император Юстиниан – с обезглавяване⁴⁷. *Ников* изброява освен унгарския наказателен закон сред новите наказателни закони и германския наказателен закон (§ 175) и руския наказателен закон (ст. 516)⁴⁸, в които съществуват криминализиращи разпоредби за мъжеложството. Въпреки това, за разлика от държави като Франция, Белгия, Италия, Нидерландия, които не наказват сексуалните отношения между пълнолетни мъже⁴⁹, българският законодател заема консервативен подход, чиито последици имат отражение и до днес.

Съдебната практика на Върховния касационен съд по чл. 216 от НЗ е сведена до разграничение между блудство и мъжеложество; определяне на възрастта на потърпевшия и „престъпно блудство“ между лица, ненавършили 16 годишна възраст⁵⁰.

Както *Мария Манолова* посочва, „от края на XIX и началото на XX век при изграждането на правната ни система, [...] новите закони [трябва] да бъдат съобразени със специфичните особености на страната, с правосъзнанието на българския народ и възможно най-добре да отговарят на неговия социален бит, нрави и традиции“⁵¹.

Въпросът веднага се появява: колко са се променили българските бит, нрави и традиции, че да се стигне до разпоредба, която нарушава фундаментални права на човека само в рамките на 17 години след приемането на Търновската конституция?

Част от отговора е предоставен в студията на *С. Дечев* от 2009 г.⁵². В неговото обширно изследване той представя репрезентации, фантазии и тревоги, характерни за българското общество от края на XIX в. Анализът му се фокусира върху държавните глави (княз Александър I и княз

⁴⁶ Ников, Н. К. Ръководство по особната част на Българския наказателен закон. Второ допълнено издание. Т. 2. С.: Народна печатница „Витоша“, 1922, с. 232.

⁴⁷ Ников, Н. К. Цит. съч., с. 233.

⁴⁸ Ников, Н. К. Цит. съч., 234–235.

⁴⁹ Никола Ников посочва за пример от френския наказателен закон, в който мъжеложството се смята за *attentat à la pudeur* и се наказва само в два случая: 1) при деяние над момче под 13 годишна възраст, ненасилствено; и 2) при деяние с упражнено насилие над момчета или възрастни мъже. Вж. Ников, Н. К. Цит. съч., с. 234.

⁵⁰ Тодоров, И. Наказателен закон (Касационна практика 1896–1941 година). Наредба закон за користните престъпления по служба (Касационна практика 1934–1941 година). Печатница: Димитър Петров – Русе, 1941, с. 64.

⁵¹ Манолова, М. Първият български наказателен закон. В: Сто години наказателен закон и актуални проблеми на наказателното законодателство. С., 1996.

⁵² Дечев, С. Цит. съч., 197–293.

Фердинанд), българската армия, политическите противоборства и други аспекти на този период⁵³. Дечев забелязва, че в този времеви интервал липсват обвинения в хомосексуалност и упражняване на хомосексуални практики към политическите противници⁵⁴. За разлика от периода, обхващащ 1944 до 1989 г., известен с използването на зависимостите на гей хората за различни поръчки на Държавна сигурност⁵⁵. След демократичните промени от 10 ноември 1989 г., се наблюдава засилване на анти-ЛГБТИК+ реториката. Българите, част от ЛГБТИК+ общността, се адаптират към изискванията на хетерокултурата, за да „оцелеят“ в света. Попова посочва, че този индивидуален избор се възприема като начин за най-безболезнено съществуване, особено предвид липсата на сериозна гей-субкултура с разнообразни хомоеротични модели. А обществото, като индулгенция, възнагражда доброволния отказ от правото на различие в замяна на предоставения достъп до възможностите на хетеросексуалния свят. Обратно, изповядването на хомосексуалност се смята за вид наглост. Хетеронормативното общество не допуска лицата с различна сексуална ориентация да се гордеят с нея, а вместо това – трябва да се срамуват⁵⁶.

Сравнението между двата периода представлява интересен аспект. През XIX в. обвиненията в хомосексуалност не се използват в политическите борби, а българинът се възприема като хетеросексуален⁵⁷. Въпреки това фактът, че през 1896 г. е приета разпоредба за наказване на *мъжеложството* след „преписване“ от унгарския Наказателен закон, подчертава високата степен на обществена опасност, свързана с половите отношения между мъже, според законодателя. В противен случай тази разпоредба нямаше да съществува⁵⁸. В студията си Дечев споменава за

⁵³ Дечев, С. Цит. съч., 215–216.

⁵⁴ Дечев, С. Цит. съч., с. 204.

⁵⁵ Груев, М. Комунизъм и хомосексуализъм в България (1944–1989 г.), 2009. Достъп [онлайн] на 29.7.2024 г.: https://www.librev.com/index.php/discussion-bulgaria-publisher/762-19441989#_ftn3

⁵⁶ Попова, Г. Осцилациите на хомосексуалния между световите на оскърялението и политическата коректност в посттоталитарното българско общество. Сп. NotaBene, 17/2010. Достъпно на адрес [онлайн]: <https://notabene-bg.org/read.php?id=183>

⁵⁷ „Обвиненията [...] [в хомосексуалност – бел. Ф.С.] ще се смятат за неубедителни, поради което и не се използват в политическите борби. Българинът, който е преобладаващо селянин, занаятчия, дребен търговец или интелегент, произхождащ от тези социални среди, се възприема от съвременниците сякаш онтологично като хетеросексуален, поради което и не може дори да звучи правдоподобно евентуалното му публично представяне като хомосексуалист“. Дечев, С. Цит. съч., 219–220.

⁵⁸ Тук можем да направим аналогия с наказателното преследване на аборта съгласно чл. 255 от НЗ: *За убийство на недородена или едва що родена рожба с чудовищен вид, виновният родител се наказва: с тъмничен затвор*. Първият български наказателен закон потвърждава както на-

намеците за еднополовите отношения на княз Александър I с офицери⁵⁹, както и за случаите на интимност между княз Фердинанд и други мъже⁶⁰. Пресата също играе роля в изграждането на негативния образ на половите отношения между мъже, като особено внимание се обръща на „пасивния хомосексуализъм“ като най-голям срам и грях⁶¹. Въпреки консервативния характер на българското общество в края на XIX в. и началото на XX в., увеличението на градското население, особено в София⁶², създава условия за осъзнаването на различни сексуални малцинства, както е типично за големите европейски градове през този период.

Интересно е, че има противници на наказуемостта за мъжеложството още преди приемането на НЗ от 1896 г., които предлагат то да се счита за престъпление само при публично извършване, в случай на занаят или при участие на деца или при използване на насилие⁶³. Създаването на престъпен състав, който да наказва сексуални отношения по взаимно съгласие само въз основа на пола на лицата, е изключение от общото правило за ненаказуемост между сексуалните отношения между пълнолетни лица от различен пол. Противниците на чл. 216 от НЗ аргументират, че „сжгласието на вжзрастно, дееспособно лице, трябва да има тук сжщото значение, както и при всеко друго блудно действие“⁶⁴.

Ников потвърждава тезата, развита в първата част на настоящото изследване, че в България е съществувала една голяма част от населението, сред която е било широко разпространено мъжеложството⁶⁵. От мюсюлманските мъже, според *Ников*, този „порок“ е достигнал и до българите. Въпреки че авторът категоризира половия акт между двама мъже като „отвратителен“ и „противоестествен“, той изразява и строг теоретичен поглед, че това изпълнително деяние „не би требвало да се наказва“⁶⁶.

личieto на репресии срещу правото на телесна неприкосновеност на жените, така и сексуалната свобода на жените и ЛГБТИ+ хората.

⁵⁹ Михайловски, С. Светлина, 26 юлий 1886, бр. 191. Вътрешни и разни. Гуляй на княза с някои офицери, с. 2. В: Дечев, С. Цит. съч., с. 221.

⁶⁰ Дечев, С. Цит. съч., 235–249.

⁶¹ Левин, И. Секс и общество на православните славяни (900–1700). С., 1991, 204–206; Дечев, С. Цит. съч., с. 243.

⁶² В рамките на 60 г. (от 1879 г. до 1939 г.) населението на София нараства с 95 %. Достъп онлайн на 8.7.2024 г.: <http://populstat.info/Europe/bulgarit.htm>; <https://sofiahistorymuseum.bg/bg/novini/istorii-ot-sofia/1312-istorii-ot-sofia-demoграфското-развитие-на-софия>

⁶³ Ников, Н. К. Цит. съч., с. 237.

⁶⁴ Ников, Н. К. Цит. съч., с. 238. [Запазен е автентичният правопис на цитата – Ф.С.]

⁶⁵ Ников, Н. К. Цит. съч., с. 238.

⁶⁶ Ников, Н. К. Цит. съч., с. 238.

През началото на XX в. в Европа се появяват множество становища, които подкрепят сексуалната реформа. Тези становища насърчават по-задълбочено изследване и разбиране на сексуалността като цяло. Освен това, те подчертават необходимостта сексуалните малцинства да бъдат защитавани и приемани, а не преследвани и изолирани. Ранните организации, които подкрепят сексуалните реформи, призовават за декриминализацията и културното приемане на хомосексуалността, както и за декриминализиране на контрацептивите⁶⁷.

Както *Марчева* посочва, в българския юридически научен дискурс е налице сериозен пропуск и пренебрежение в изследванията на феминистката правна литература⁶⁸. Българската юриспруденция от XX в., а отчасти и от XXI в., „проспива“ борбите в западния свят за правата на жените, обхващащи темите за аборта, контрацепцията, равното заплащане, правата на сексуалните малцинства и др. *Марчева* разкрива и опасността, пред която е изправена българската правна наука, ако продължи със своята ретроградна посока.

Хомосексуализъм в периода 1951–1989 г.

Последният период в настоящото изложение започва с проекта на Наказателен закон от 1 февруари 1951 г., в чиито мотиви лаконично е изложено: „В защита на честта и достойнството на гражданина са предвидените престъпления обида и клевета, блудство, изнасилване, сводничество и др.“⁶⁹. Там липсват каквито и да е било пояснения за разширяването на състава за наказателното преследване на лица, осъществяващи сексуални контакти със същия пол. Член 176 от Наказателния кодекс (НК) от 1951 г.⁷⁰ допълва състава на чл. 216 от НЗ (отм.), като към половото сношение (мъжеложството) е добавено и полово удовлетворение, т. е. законодателят в Народна Република България (НРБ) поставя знак за равенство по отношение на половите контакти на лица от един и същи пол. АLINEЯ 1 гласи: „За полово сношение или полово удовлетворение между лица от еднакъв

⁶⁷ Herzog, D. *Sexuality in Europe. A Twentieth-Century History*. Cambridge University Press: New York, 2011, p. 27.

⁶⁸ Марчева, Д. „Биологичен“ срещу „социален пол“ в практиката на Конституционния съд (Как липсата на феминистки правни изследвания в България доведе до изкривяване на основната категория „пол“ в юридическия дискурс?). В: Годишник 2020 на Департамент „Право“ на Нов български университет. С.: НБУ, 2021, с. 272.

⁶⁹ Стенографски дневник на Първо Народно събрание, Трета редовна сесия, 1 февруари 1951 г. Достъп онлайн на 13.7.2024 г.: https://parliament.bg/pub/StenD/2013052301053301021951_1.pdf

⁷⁰ Обн. ДВ. бр.13 от 13 февруари 1951 г.

пол наказанието е лишаване от свобода до 3 години“. В основния състав на чл. 176 НК субекти на престъплението вече могат да бъдат и лица от женски пол, които до този момент не са носели наказателна отговорност съгласно чл. 216 от НЗ (отм.), т. к. в последния субекти са само лица от мъжки пол. Не разполагаме и с отговора на законодателя защо намира сексуалните контакти между пълнолетни лица от еднакъв пол (половото сношение и половото удовлетворение) за обществено опасни, нуждаещи се от наказателноправна санкция – лишаване от свобода до 3 години.

Още по-интересен е въпросът – какво е променило убежденията на законодателя 17 г. по-късно с приемането на новия Наказателен кодекс от 1968 г.⁷¹, в който сексуалните отношения между лица от един и същи пол са декриминализирани, като по този начин България става част от малката група европейски държави като Полша (1932 г.), Дания (1933 г.), Швейцария (1942 г.), Швеция (1944 г.), Гърция (1951 г.), Унгария (1961 г.), Чехословакия (1962 г.), Англия (1967 г.), Уелс (1967 г.) и ГДР (Източна Германия, 1968 г.)⁷², предприели сходни действия.

Министър Светла Даскалова в становището си по законопроекта за приемане на новия Наказателен кодекс през 1968 г. посочва, че в НК от 1951 г. „фигурират като престъпни деяния такива прояви, които вече не представляват особена обществена опасност“⁷³. Изводът е, че сексуалните отношения между лица от един и същи пол вече не представляват особена обществена опасност. Това се потвърждава и от извънредното внесено предложение в Законодателната комисия на Тодор Живков, първия секретар на ЦК на БКП и председател на Министерския съвет, в което той изразява несъгласие да има наказателно преследване във всички случаи на хомосексуални лица⁷⁴. В него авторът на предложението представя тезата си, че не трябва всички хомосексуални лица да бъдат третиращи като потенциални престъпници, тъй като мнозинството от тях са в „болестно състояние“⁷⁵ и трябва да бъдат лекувани с медицински средства.

⁷¹ Обн. ДВ. бр. 26 от 2 април 1968 г.

⁷² Корнаджев, П. Полови престъпления. С.: УИ „Св. Климент Охридски“, 1995, с. 61.

⁷³ Стенограма от Пето Народно събрание, Първо заседание, 12 март 1968 г. Достъп онлайн на 9.7.2024 г.: https://parliament.bg/pub/StenD/2013010701082212031968_1.pdf, с. 30.

⁷⁴ Стенограма от Пето Народно събрание, Трето заседание, 14 март, 1968 г. Достъп онлайн на 11.7.2024 г.: https://parliament.bg/pub/StenD/2013010702184414031968_3.pdf, с. 159.

⁷⁵ Макар и към 2024 г. да е известно, че хомосексуалната сексуална ориентация не представлява болестно състояние, то в исторически преглед през 1968 г. второто издание на Американската класификация на психическите разстройства (DSM-II) посочва хомосексуалността като психическо разстройство. През 1973 г. за първи път членове на Американската психиатрична асоциация

Само развъртащите „здравите и особено младото поколение“, както и прилагащите насилие извършват общественоопасни деяния⁷⁶. В подкрепа на изложението на Т. Живков Законодателната комисия прави предложение за нова редакция на чл. 157 от НК, „при която редакция ще отговарят за хомосексуализъм онези лица, които при квалифицирани случаи извършват това деяние“. И „се освобождават болните – тези, които имат органическо физиологическо страдание, и онези, които не са ни най-малко опасни за обществото с това деяние“⁷⁷.

Липсва съдебна практика по чл. 176 от НК в сборници⁷⁸ за първите 10 г. след обнародването на нормативния акт, но през 1961, 1964, 1974 и 1981 г. се провеждат групови съдебни процеса срещу определени представители на културния елит в страната, обвинени като „меки китки“⁷⁹. От личния си архив Груев посочва и делението на гей мъжете според данни от Държавна сигурност (ДС) в няколко категории – „витринки“, „лимонки“, „влъхви“ и др. Процес за сплъщване представлява арестът на 28 гей мъже през 1964 г. Сред арестуваните са А. Свиленов, В. Андреев (импресариото на Е. Димитров), Г. Парцалев, Б. Георгиев и др.⁸⁰.

За съжаление, в българската правна наука липсват обширни изследвания, фокусирани върху човешката сексуалност. В строго юридически монографии и студии темата за сексуалната ориентация, а дори и за джъндър идентичността на лицата, не се разглежда задълбочено. И въпреки че наказателното право е област, в която може да се очаква анализ, той също не предоставя достатъчно информация.

гласуват за премахване на хомосексуалността от DSM-II, което се случва чак през 1987 г. Същевременно Световната здравна организация (СЗО, WHO) с публикуването на Международния класификатор на болестите през 1992 г. (МКБ-10, ICD-10) премахва хомосексуалността от своя класификатор. От 2013 г. пък с последната редакция на DSM-5 не включва никакви диагностични категории, които могат да бъдат приложени към хора въз основа на тяхната сексуална ориентация. За повече информация вж. <https://www.psychologytoday.com/us/blog/hidden-and-secret/201509/when-homosexuality-stopped-being-a-mental-disorder>; Robles, R., T. Real, G. M. Reed „Depathologizing Sexual Orientation and Transgender Identities in Psychiatric Classifications“. Consortium Psychiatricum. 2 (2): 45–53, 2021. Available [online] on: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC11272317/>

⁷⁶ Пак там, с. 159.

⁷⁷ Пак там, с. 160.

⁷⁸ Цветковски, Н. (ред.) Наказателен кодекс: текст, литература, съдебна практика. С.: Наука и изкуство, 1961, с. 462.

⁷⁹ Груев, М. Цит. съч. Достъп [онлайн] на 29.7.2024 г.: https://www.librev.com/index.php/discussion-bulgaria-publisher/762-19441989#_ftn3

⁸⁰ Груев, М. Цит. съч.

Корнаджев например в своето изследване „Полови престъпления“ отбелязва отсъствието на проблем, който да бъде изследван относно „хомосексуализ[ма] като обикновена проява на полово сближение“, т. к. вече не е част от наказуемите деяния съгласно Наказателния кодекс от 1968 г.⁸¹. Декриминализирането на сексуалните отношения между пълнолетни лица от един и същи пол е представено като „израз [...] на една нова законодателна концепция, в чиято основа отново е заложена идеята за свободата на личността и нейното любовно преживяване“. *Корнаджев* достига до извода, че „половата връзка между лица от един и същи пол, които са пълнолетни и вмениями, вече у нас не е забранена, стига тя да е осъществена с пълноценна воля и да е в хармония с общественото чувство за дискретност на любовта“⁸².

Стойнов също отбелязва, че в „действащия НК отпада общият състав за наказуемост на хомосексуалните действия във всички случаи и сега те са престъпления против личността против личността само при определени особени обстоятелства“⁸³.

Гиргинов описва и особените случаи на наказуемост при еднополовите отношения: когато деянието се върши чрез употреба на сила или заплашване спрямо пострадалия; когато деянието е извършено от пълнолетно лице спрямо лице, което не е навършило 16 години; когато хомосексуалните действия се вършат открито или по скандален начин; склоняването към хомосексуални действия и др.⁸⁴.

* * *

Този кратък анализ на вече отменените чл. 216 НЗ (1896 г.) и чл. 176 НК (1951 г.), или по-скоро тяхното забравяне и неспоменаване, не е достатъчен за представянето на репресивния държавен апарат срещу ЛГБТИК+лицата в България още от създаването на българската държава. Съществува дълго потискана група от обществото, върху която само преди 40–50 г. са извършвани опити за лечение чрез хормонална терапия⁸⁵, без това да е било необходимо. Те са били обект на наказателно преследване само

⁸¹ Корнаджев, П. Полови престъпления. С.: УИ „Св. Климент Охридски“, 1995, с. 61.

⁸² Пак там, с. 62.

⁸³ Стойнов, А. Наказателно право. Особена част. Престъпления против правата на човека. С.: Сиела, 1997, с. 168.

⁸⁴ Гиргинов, А. Наказателно право на Република България. Особена част. С.: Софи-Р, 2002, с. 140.

⁸⁵ Груев, М. Цит. съч.

заради невъзможността им да се впишат в хетеронормативния модел на мнозинството. За да се разбере по-добре контекстът, е необходим не само юридически, но и интердисциплинарен подход, който да пресече реакционните и регресивни позиции в националния юридически дискурс. Този подход включва психологически, социологически, исторически анализи, които да помогнат за разбирането на сексуалността и джандър идентичността. Само чрез такъв цялостен метод можем да създадем необходимите гаранции за равнопоставеност на ЛГБТИК+ хората в законодателството.

Библиография

- Гаврилова, Р. Колелото на живота. Всекидневието на българския възрожденски град. С.: УИ „Св. Климент Охридски“, 1999.
- Груев, М. Комунизъм и хомосексуализъм в България (1944–1989 г.), 2009, достъпно на https://www.librev.com/index.php/discussion-bulgaria-publisher/762-19441989#_ftn3
- Дечев, С. Нежности много непонятни... Национална идентичност и (хомо)сексуалност в България през 80-те и 90-те години на XIX век. С.: Анамнеза, год. IV, 2/2009.
- Корнаджев, П. Полови престъпления. С.: УИ „Св. Климент Охридски“, 1995.
- Костадинова, Р. Кодификация на българското наказателно право С.: НБУ. Юридическо списание на НБУ, 1/2008, достъпно на http://eprints.nbu.bg/225/1/R_Kostadinova.pdf
- Манолова, М. Първият български наказателен закон. Сто години наказателен закон и актуални проблеми на наказателното законодателство. С.: Министерство на правосъдието, 1996.
- Марчева, Д. „Биологичен“ срещу „социален пол“ в практиката на Конституционния съд (Как липсата на феминистки правни изследвания в България доведе до изкривяване на основната категория „пол“ в юридическия дискурс?). Годишник 2020 на Департамент „Право“ на Нов български университет. С.: НБУ, 2021.
- Михайлов, Д. Наказателния закон от 1896 г. и съвременното наказателно законодателство. Сто години наказателен закон и актуални проблеми на наказателното законодателство. С.: Министерство на правосъдието, 1996.
- Михайлов, Д. Проблеми на наказателното право. Обща част. С.: Сиела, 2007.
- Ников, Н. К. Ръководство по особната част на Българския наказателен закон. Второ допълнено издание. Т. 2. С.: Народна печатница „Витоша“, 1922.
- Панайотов, Н. Наказателното право в Османската империя през XIX век. Варна: Бряг-принт, 2001.

- Попова, Г. Осцилациите на хомосексуалния между световите на оскърблението и политическата коректност в посттоталитарното българско общество. *NotaBene*, 17/2010, достъпно на <https://notabene-bg.org/read.php?id=183>
- Стойнов, А. Наказателно право. Особена част. Престъпления против правата на човека. С.: Сиела, 1997.
- Тодоров, И. Наказателен закон (Касационна практика 1896–1941 година). Наредба закон за користните престъпления по служба (Касационна практика 1934–1941 година). Русе: печатница Димитър Петровъ, 1941.
- Токушев, Д. Създаване на новобългарското наказателно право (1877–1896). С.: Сиби, 2019.
- Цветковски, Н. (ред.) Наказателен кодекс: текст, литература, съдебна практика. С.: Наука и изкуство, 1961.
- Bucknill, J. A. St., H. A. S. Utidjian. *The Imperial Ottoman Penal Code. A Translation from The Turkish Text*. London: OUP, 1913.
- Burckhart, J. L. *Travels in Syria and the Holy Land*. London: John Murray, 1822.
- Dickemann, M. *The Balkan Sworn Virgin. A Cross-Gendered Female Role*. In Murray, St. O., Roscoe, W. *Islamic Homosexualities. Culture, History and Literature*. New York University Press, 1997.
- Dunne, B. W. *Homosexuality in the Middle East: An Agenda for Historical Research*. Pluto Journals. *Arab Studies Quarterly*, Vol. 12, No. 3/4, 1990.
- Hamzić, V. *Islamic Law and the Muslim World. History, Law and Vernacular Knowledge*. I. B. Tauris & Co. Ltd, London, New York, 2016.
- Herzog, D. *Sexuality in Europe. A Twentieth-Century History*. Cambridge University Press: New York, 2011.
- Murray, S. O. *Male Homosexuality in Ottoman Albania*. In Murray, St. O., W. Roscoe (1997). *Islamic Homosexualities. Culture, History and Literature*. New York University Press, 1997.
- Murray, S. O. *Homosexuality in the Ottoman Empire. Historical Reflections* Vol. 33, No. 1, *Eighteenth-Century Homosexuality in Global Perspective*, 2007.
- Ozsoy, E. C. *Decolonizing Decriminalization Analysis: Did the Ottomans Decriminalize Homosexuality in 1858?*, *Journal of Homosexuality*, Vol. 68–12 (2021).
- Robles, R., T. Real, G. M. Reed *Depathologizing Sexual Orientation and Transgender Identities in Psychiatric Classifications*. Consortium Psychiatricum, 2021.
- Ze'evi, D. *Producing desire: changing sexual discourse in the Ottoman Middle East, 1500–1900*. University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 2006.